

RADOVI Zavoda za znanstveni rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti	1	307—318	Varaždin 1986.

UDK 800.87(497.13)

Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper

IVAN ZVONAR

SUODNOS USMENE I PISANE KAJKAVSKE
KNJIŽEVNOSTI OD PRVIH TRAGOVA DO
HRVATSKOG NARODNOG PREPORODA

*MÜNDLICHE KAJKAVISCHES VOLKSDICHTUNG IN BEZUG AUF
SCHRIFTLICHE LITERATUR VON DEN ANFÄNGEN BIS HRVATSKI
NARODNI PREPOROD*

An analogous development of oral and written poetically creative work in kajkavian literature can be followed diachronically since its early beginning from 16th century up to present time.

We can also notice a stressed antagonism among the representatives of written (artistical) literature towards oral literary works. That is why there is no kajkavian poet up to the beginning of 19th century, who would, using more successful examples of oral work, be able to form new, artistically more valuable poetic structures in a deeper transformational process.

Only three writers at the beginning of the second half of 19th century managed to do it.

But modern literature took course to native kajkavian languages and motivation and also enabled introduction of a new term »native poet« in kajkavian literature.

Vjerojatno se teza »... da uz potvrđeni i provjereni povijesni tok nacionalnih pisanih književnosti postoji provjereni povijesni tok nacionalnih usmenih književnosti« (T. Čubelić) nigdje ne čini tako očiglednom kao u kajkavskoj književnoj djelatnosti, i to od za sada poznatih zapisa u 16. stoljeću do našega vremena.¹

¹ Tezu o dva toka povijesti nacionalnih književnosti komentira i potvrđuje primjerima Maja Bošković-Stulli u napisu »Kajkavske pripovijetke i predaje«, časopis »Kaj« br. 5, Zagreb, 1972, str. 3—10.

O istom problemu vrlo argumentirano govori Tvrtko Čubelić u svom kapitalnom djelu »Brige čovjekove i sudbine ljudske u lirskim narodnim pjesmama«, Zagreb, 1978, str. VIII i X.

Valja, međutim, naglasiti i činjenicu da se stvaraoci pisane (umjetničke) književnosti nigdje nisu tako antagonistički odnosili prema djelima usmene književnosti, a da ipak nisu mogli izbjeći bezrojne interferencije u kojima su se redovito primjeri usmenog stvaralaštva nametali kao nezaobilazni, umjetnički vredniji dio.

Otkako se u svojoj »Postilli« iz 1586. godine Antun (Antol) Vramec prvi potužio na »neiskrenost« u plakanju ili »javkanju« unajmljenih narikača nad pokojnikom², otvoreno će istupanje protiv pojedinih vrsta i primjera usmenog stvaralaštva postati uobičajeno.

Pedasetak će godina kasnije Nikola Krajačević-Sartorius žučno reagirati na presmione sadržaje pojedinih primjera usmene kajkavske lirike pa će i svojim »Molitvenim knjižicama«³ i »Svetim evangeliomima«⁴ sam dodati manju zbirku prigodnih crkvenih pjesama »... koteremi se od seh dob z voljum Božjum, po menje po več, od leta do leta budu dole rečene pogane, lotrene i nečiste popevke vun pukale i trebile dokle se zateru i strebe onemi duhovnemi popevkami koterih se deca obojega spola i drugi pobožni ljudi budu vučili i popevali je vu priličnih mestah i vremeneh, navlastito po nedelje te svetke mesto nečisteh te sramotneh popevkih...«⁵

Njegove se pretpostavke i želje, međutim, nisu ostvarile. Ne samo da se te pjesme u idućih dvadeset godina nisu »strebile i vun spukale«, nego ih je, po svoj prilici, bilo i više pa se i nešto mlađi Krajačevićev suvremenik Juraj Habdelić osjetio pozvanim da u svom djelu »Pervi otca našega Adama greh« naznačenom problemu posveti čitavo poglavlje (»Pesme od ljubavi«) i izrazi još oštrij stav, ali samo prema preslobodnim pjesmama ljubavna sadržaja

U najnovije vrijeme tom pitanju posvećuje punu pažnju i Josip Kekez: »Proces prepletanja poetike usmenog i poetike pisanog u Hrvata bez iznimke je: i u kronološkom slijedu i s obzirom na stilske formacije. Dakako, uvijek adekvatno pojedinome književnom smjeru i ne uvijek u istom intenzitetu.« Citat je uzet iz napisa »Usmena književnost u djelima hrvatskih realista«, časopis »Republika« br. 1—2/1978, str. 24.

² »Tak i vezda na Horvateh, gda što vmerje poglaviti človek, žene se najmu, ke zvuna popevaju i javkaju i plaču se, a na srce ne im ga ni na misli.« (»Postilla na vsze leto po nedelne dni vezda znouich szpraulena szlouenszkim jezikom. Po Antolv Vramcze Sz: p: doctore i czirkue varasdinszke p. — Psalmo 118. Domine gressus meos dirige. — Stampano v szlobodnom kralieuum varassu Varasdine. M. D. LXXXVI.«, str. 235a).

³ »Molitvene knjižice. Vsem Krištuševem vernem slovenskoga jezika, pristojne i hasnovite. Z dopuščenjem gornjih, drugoč obilneh pisane i štampane. — Vu Požone, na M. DC. XL. leto«

⁴ »Sveti evangeliomi, koteremi sveta Cirkva zagrebačka slovenska, okolu godišča, po nedelje te svetke žive... — Vu Nemškom Gradce. Na jezero šest sto pedeset i prvo leto. Pri Ference Widmanstadiuse stampare«.

⁵ »Sveti evangeliomi«, citat je otisnut na 19. i 20. str. predgovora, u izvornoj paginaciji na listu b.

(što je najbolji dokaz da je bilo i takvih) koristeći pri tome i već citirane riječi svoga uvaženog prethodnika.⁶

On ide i dalje pa u navedenom djelu komentira i neke narodne običaje (»gošćenje«), napitnice (zdravice), uz koje se pije »na dušak«, i uzrečice pa nas tako najneposrednije obavješćuje o njihovom postojanju i raširenosti u narodu.

Govoreći o zdravicama i napijanju, Habledić navodi niz primjera iz usmenog stvaralaštva: »Zločest je gost, kî gazde ne napije.« »... duhovnik pako obrnu se proti plemenitašu govoreći: 'Knego' Bog vam pomogal za presvetloga gospodina godovnjaka zdravje, a ov žmulič na dušak'...« Plemenitaš pak odgovara: «Duhovniče, ubij te Bog, kamo si se del.»

Iz djela bi se »Pervi oca našega Adama greh« mogla ispisati čitava zbirka usmenih narodnih uzrečica i poslovice koje su u Habledićevo vrijeme već bile folklorne činjenice ili su, ušavši u narod iz njegova djela, to kasnije postale. Navodimo nekoliko primjera:

»... a pripeti se, ter ne retko, da gda druge hote namočiti, sami pervo potonu« (opiju se).

»... ali oneh hvaliti ne morem kî razum za slugu, srd za gospodina derže.«

»... pretegni se, kuliko se moreš, ali v tvojem.«

»Zakaj nê vreme sada tomu? Kajti je suhi beteg mošnju stenčal.«⁷

Kajkavski se propovjednik Štefan Zagrebec, autor opsežne zbirke crkvenih propovijedi »Hrana duhovna« tuži na svoje vjernike: »Kršćanstvo, velim, sadašnjega vremena od istine evangeliumske i pravičnih navukov prodekatorskih vušesa svoja odvraćaju i fabulam ali pripovestima bolje veruju neg božanskem navukom. (...) Naj dojde koji prodekator na prodekalnicu, naj pripoveda senje, fabule i norije neprikladne za tako sveto mesto, toga i takvoga ne mogu se zadosta prehvaliti.«⁸

A Hilarion Gašparoti (Gasparotti), pisac svetačkih životopisa »Cvet svetih«, ovako negoduje: »O kak si mi rajši štejemo i poslušamo vsakojake fabulice i babje pripovesti nego svete i pobožne knjižice, ter kršćanske k tomu navuke i prodečtva odhitavamo!«⁹

⁶ Juraj Habledić: »Pervi oca našega Adama greh«, Štampano v Nemškem Gradcu, Leto 1674. Poglavlje »Pesme od ljubavi« otisnuto je na str. 553—563. Tretja stran. Treti del. Četrti kotrig.

⁷ Juraj Habledić, o. c. Citati su uzeti iz izbora Olge Šojat u časopisu »Kaj« br. 10, Zagreb, 1974, ovim redom: str. 54—55, 55, 52, 53.

⁸ Štefan Zagrebec: »Hrana duhovna ovčic keršćanskeh, aliti Prodeke...« Djelo je tiskano u pet svezaka: Zagreb 1715, Klagenfurt 1718, Zagreb 1723, 1727. i 1734.

⁹ Hilarion Gašparoti: »Cvet sveteh, ali življenje, i čini svetcov, kateri vu našem Horvatskom iliti Slovenskom orsagu z vekšum pobožnostjum, i z prodeštvoom poštuju se...« Djelo je izlazilo od 1750—1761: prve dvije knjige u Grazu (1750/51, 1754—1756), a druge dvije u Beču (1758—1760. i 1760/61).

Upravo zbog takvih stavova kajkavski pisci sve do preporoda niti ne nastoje da u dubljem transformacijskom procesu iskoriste očigledne vrijednosti uspjelijih primjera usmene književnosti i na taj način stvore nove, originalne i umjetnički superiornije poetske strukture.

Baš naprotiv. Sve se svodi na izravno preuzimanje fraza, stihova, ulomaka pa i cjelovitih ostvarenja usmene književnosti, koja se jednostavno inkorporiraju u vlastita djela bez (uz rijetke izuzetke) navođenja izvora.

Činjenica je da po imenu poznati kajkavski pjesnici 17. i 18. stoljeća (a samo se o autorima djela duhovnog sadržaja i može pouzdano govoriti) nisu ostavili značajnijih poetskih ostvarenja. Sputani svojom religiozno-didaktičkom namjerom, oni su rijetko stvarali originalne pjesme. Češće su posizali za latinskim i njemačkim izvornicima koje su s nejednakim uspjehom pretakali u svoj materski hrvatskokajkavski jezik.

Strani su predlošci nametali i svoja ritmičko-prozodijska pravila koja se nisu dala prenijeti u jezik na koji se prevodilo. Odatle i mnoge proizvoljnosti. Jedinu je naime izgrađenu poetiku (iako ne i zapisanu), izraslu i zasnovanu na govornim vrednotama kajkavskog narječja, imala u to vrijeme usmena književnost.

Unatoč svem antagonizmu prema narodnoj književnosti i želji da ostanu vjerni izvorniku, kajkavski su pjesnici bili naprosto prisiljeni da od vremena do vremena posegnu u nepresušnu riznicu usmene lirike, a tada bi stihovi iz narodne poezije, okruženi ukočenim, ponekad i nepravilnim plodovima prijevodne versifikacije i isforsiranim rimama zablistali u svoj svojoj ljepoti.

Tako ćemo u »Pavlinском zborniku« iz 1644. godine, jednom od najznačajnijih rukopisnih izvora za proučavanje kajkavske književne baštine, naći, u pjesmi »Noctis sub silentio« (»U noćnoj tišini«) vrlo uspješlu hiperbolu preuzetu izravno iz usmene književnosti:

»Kaj na svetu cvetičja, da bi to vse dijaci
jošče bi te ne mogli s pekla vun spisati.
Kaj na svetu šibičja, da bi to vse periče,
jošče bi te ne mogli s pekla vun spisati.
Kaj na svetu lističja, da bi to vse paperoš,
jošče bi te ne mogli s pekla vun spisati.
Kaj na svetu vodice, da bi to vse tintica,
jošče bi te ne mogli s pekla vun spisati.«¹⁰

¹⁰ Citirana se pjesma nalazi na listu 153a—154b rukopisne »Pavlinске pjesmarice« ili točnije »Pavlinškog zbornika« iz 1644. godine.

Na ovom mjestu upućujemo, radi usporedbe, i na završetak pjesme br. 3, str. 7 (»Ljuba velika grešnica«) u zbirci »Hrvatske narodne pjesme po narodu sakupio te rodu i svijetu predao R. Ferd. Plohl-Herdvigov... Hrvatskoga narodnoga blaga svezak III, U Varaždinu, Brzotiskom Platzera i sina — 1876.«:

»Da je paper osečka livada,
Da je tenta varaždinska Drava,

Poznati pak kajkavski pjesnik **M a t i j a š M a g d a l e n i ć** (oko 1625— ?) u pjesmi »Premišljavanja zvrhu četirih posljednjih človeka« navodi i ove stihove:

»Znaj, ova prilika vuči nas zadosti:
Gdo v letu ne spravlja, tâ se v zime posti.
I konj se z obrokom onda kesno gosti,
Gda se je s Turčinom jur treba pobosti.«

Bez usmenog narodnog stvaralaštva nije moglo ostati niti jedno od najznačajnijih leksikografskih djela naše kulturne baštine. To je »Gazophylacium«, trodijalekatski latinsko-hrvatski i hrvatsko-latinski rječnik pavlina **I v a n a B e l o s t e n c a** u kojem su mnogi latinski izrazi i natuknice pojašnjeni narodnim poslovicama i uzrečicama, a one nisu uvijek samo parafraza latinskih sentencija, nego su sigurno hrvatske (i južnoslavenske) provenijencije. Evo nekih primjera:

»Ako brada čini ljude,
Najvredneši kozel bude.«
»Zori vino, kipi lonec,
Prijateljstvu ne bu konec.«
»Pune kupe, pune zdele,
Vnoge čine prijatelje.«
»Prime dobro gdo od koga,
Pozabi se berzo s toga.
Zlo vu knjige zapisuje,
Da se drugi tem bantuje.«¹¹

Danas je još uvijek teško govoriti o autorima svjetovnih kajkavskih pjesama 17. i 18. stoljeća jer nam je njihov rad poznat samo u fragmentima, a i ono što znamo češće počiva na pretpostavkama

Da je pero detelina trava
On ne more grehe izpisati.«

Zanimljiv je i završetak poznate narodne pjesme »Ljubavni rastanak«:

»Odgovara iz bostana kada:
— Što je nebo — da je list artije,
Što je gora — da su kalemovi,
Što je more — da je crn murećep,
Pak da pišeš tri godine dana,
Ne bi moji ispisala jada!«

Citirano prema **R o s a n d i ć - Š i c e l**: »Književnost 1«, Skolska knjiga, Zagreb, 1979, str. 16.

¹¹ »Gazophylacium« Ivana Belostenca nije tiskan za autorova života (Belostenec je rođen najvjerojatnije u Varaždinu pri kraju 1593. ili na početku 1594, a umro je u Lepoglavi 1675). Pojavio se tek 1740. u redakciji Jerolima Orlovića i Andrije Mužara.

Josip Vončina smatra da su upravo redaktori unijeli u Belostenčev tekst brojne narodne poslovice i uzrečice služeći se pri tome i Vitezovičevom zbirkom »Priručnik aliti razliko mudrosti cvitje« (Zagreb, 1702) iako je vjerojatno da je i sam Belostenec nekim primjerima dao poticaj za takav postupak.

nego na čvrstim znanstvenim osnovama. Ipak je nepobitno da su postojali, da su stvarali i da su bili bolji pjesnici od predstavnika sakralne poezije.

Tako nas Franjo Fancev već 1937. godine, prema njemu dostupnim podacima, upućuje na imena Baltazara Patačića (1663—1719), inače osnivača čuvenog društva vinske braće »Pinta«, zatim Ivana Franje Čikulina (umro 1746), St(epana) D(omjanića), Franje Patačića (umro 1776), Ignjata Bededekovića, Donata Fodrocija, Janka Draškovića, Ljudevita Jelačića, Antuna Tomašića, Ladislava Forka, Tome Mikloušića, Marka Mahanovića, Tome i Jurja Grešića (osam posljednjih u nizu, od Janka Draškovića, već pripada 19. stoljeću).¹²

Svakako impozantan broj. No upravo se na tom mjestu ponovo aktualizira problem odnosa usmenog i pisanog, a zapliću ga sačuvane rukopisne pjesmarice kao što su tzv. »Drnjanska ili Šcrbačićeva« iz 1687. godine i »Varaždinska pjesmarica I« s kraja 18. stoljeća.

U tim se pjesmaricama sigurno nalaze i mnoge pjesme kojih su autori nabrojani književnici, ali njihova imena nisu zabilježena. Kao primjer navodimo pjesmu »Od Belgrada« iz »Varaždinske pjesmarice I« koja najvjerojatnije pripada St(epanu) D(omjaniću). Osim toga, te su pjesme već na samom početku uspjele svladati sve barijere *preventivne cenzure* društvene zajednice kojoj su bile ponuđene pa su tako postale folklornim činjenicama, a to znači da su ušle u onaj osebujan proces transformacija, skraćivanja, proširivanja, popravljivanja i kvarenja, što je sve uvjetovano usmenim prenošenjem u kojem se književno djelo javlja kao organizacija zvuka u prostoru. Najočiglednija je posljedica takvog prenošenja postojanje brojnih zapisa koji su nastajali bilježenjem više međusobno ponešto različitih poetskih ostvarenja na istu temu u trenutku performancije.

Navodimo samo nekoliko primjera. To je pjesma »Ljubičića uskok« za koju Fancev pronalazi tri zapisa¹³, zatim više izvedbi pjesme »Nikaj na svetu lepšega ni« za koju se pouzdano zna da je potekla od Josipa Keresturija (rođen u Štrigovi u Međimurju 1739, umro u Varaždinu 1794, a pokopan u Dekanovcu u Međimurju).¹⁴

¹² Franjo Fancev: »Kmet muž u hrvatskoj dopreporodnoj poeziji«, prvi put objavljeno u »Savremeniku« 1937. Mi se služimo pretiskom u 121/I knjiži »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, Matica hrvatska, Zagreb, 1983, str. 257—273.

¹³ U tzv. »Obreškoj pjesmarici« (sačuvan je samo prijepis zbirke koji je načinio obreški župnik i kasniji zagrebački kanonik Franjo Koritić Mrzovečki), zatim u rukopisnoj zbirci »Pesme Horvatske« Katarine Patačić iz 1781. i Mahanovićeve zapis u zbirci »Hrvatske popevke svetske poleg mogućega nabira z nekojemi napitnicami vu jeden rukovez spravljene vu Zagrebu leto 1814« (F. Fancev, o. c.).

¹⁴ Zvonimir Bartolić: »Sjevernohrvatske teme I«, TIZ »Zrinski«, Čakovec, 1980, str. 120.

S druge pak strane Fancev isto tako dovodi u pitanje autorstvo Katarine Patačić Keglević kod mnogih pjesama u njezinoj vrijednoj rukopisnoj zbirci »Pesme Horvatske« (Varaždin, 1781). Za neke smatra da ih je ispjevao Katarinin muž (od 1763) mladi barun, kasnije grof Franjo Patačić (koji je najveći dio života proveo u Varaždinu). To se posebno odnosi na pjesmu »Lepote obraza moje Kate« jer zaista nije vjerojatno da bi je Katarina bila ispjevala sama sebi u čast.

Ista je osoba autor ili zapisivač više pjesama u Katarininoj pjesmarici i u »Varaždinskoj pjesmarici I«. To se može tvrditi za primjere »Puste loze k vam se vteče« (u kojem se spominje žensko ime Fili, a u pjesmi »Sanja« iz Katarinine pjesmarice je muško ime Fillen), »Tebe lepo ja pozdravljam« i, posebno, za pjesmu »Cantio de Parente quodam, ut sua Filia Claustrum pateret hortante« (sve su spomenute pjesme uzete iz »Varaždinske pjesmarice I«). Zanimljivo je, međutim, da je tu posljednju pjesmu (koje bi hrvatski naslov mogao glasiti: »Pjesma iz usta roditelja kako potiče svoju kćer da pođe u samostan«) u gotovo neizmijenjenom obliku zapisao sto dvadeset godina kasnije i akademik Vinko Žganec u Prelogu (Međimurje) po pjevanju Nace Škrobarove te je uvrstio u svoj poznati »Zbornik jugoslovenskih pučkih popijevaka« pod naslovom »Jasno sunce...« kao narodnu pjesmu.¹⁵

To je inače potresna romanca u obliku dijaloga između kćeri koja se odlučila za svjetovni život i oca koji joj preporuča samostanski mir. Djelo otkriva izrazito snažan pjesnički talenat svoga autora.

Žganec je, uostalom, zapisao u Prelogu po pjevanju Malvine Marcinjaš i prvih osam stihova pjesme »Tebe lepo ja pozdravljam« koji su gotovo isti kao i prvi stihovi izvedbe u »Varaždinskoj pjesmarici I«, samo što je zapis u »Varaždinskoj« mnogo duži i može se podijeliti u šest kvartina.¹⁶

Sličnih primjera ima i više. Zbog toga nije bez osnova zaključak F. Fanceva da je Katarina Patačić Keglević (rođena oko 1743, umrla 1811) samo skupljač, a ne i autor pjesama u zbirci »Pesme Horvatske«.

Krešimir Georgijević pak smatra da Katarini sigurno pripadaju prijevodi s talijanskog, a među njima i pjesma »Ljubičića uskok«, koja je, prema Kombolu, prepjev Tassova »L' amor fuggitivo«.¹⁷

Pjesnicima je dopreporodnog razdoblja i inače posebno stalo da im djela uđu u narod pa se zbog toga često služe i izvantekstovnim

¹⁵ Vinko Žganec: »Zbornik jugoslovenskih pučkih popijevaka, I. knjiga, Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja, I. svezak (svjetovne)«, JAZU, Zagreb, 1924, br. 594, str. 324.

¹⁶ Vinko Žganec, o. c., br. 376, str. 207.

¹⁷ Krešimir Georgijević: »Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni«, Matica hrvatska, Zagreb, 1969, str. 213—216.

elementima usmenog stvaralaštva, najčešće melodijama, da bi lakše probili barijere *preventivne cenzure*.¹⁸

Tako se već u »Mariborsko-prekomurskoj pjesmarici I« iz 1593. godine preporuča za jednu nabožnu pjesmu da se pjeva na melodiju pjesme »Ptičice si lepo pojejo: vstavaj mi gori ljuba ma!«.

I Nikola Krajačević preporuča za četiri pjesme iz »Svetih evangelioma« da se pjevaju na melodije narodnih pjesama, i to: Šesta popevka, kum se Ave Maris Stella tomači; na notu Hranila devojka tri sive sokole; Sedma popevka, kum se O gloriosa Domina tomači, na notu Igralo kolo široko; Osma popevka, kum se Devica Marija pozdravlja, na notu: Posejal sem bažulek, posejal sem draga ljuba; Deveta popevka, kum se milošča Božja prosi: na notu, Lepo mi poje černi kos.¹⁹

Gabrijel Jurjević (Varaždin, oko 1620—1704) pak za pjesme u djelu »Listi heroov« (Beč, 1675) preporuča da se pjevaju na melodije: »Hore mile«, »Ovo vmira veti svet« ili »Premilo tužita dva Vugra viteza«.

Interferencije su, dakle, između usmene i pisane poezije više nego očite.

Nešto je drugačija situacija u proznih pisaca, a oni su i brojniji.

Prevođeci u prozi, nisu morali toliko respektirati prozodijske elemente svojih izvornika pa su do kraja mogli iskoristiti mogućnosti kajkavskog jezičnog izraza. Upravo su zbog toga mnogi i postizali pravo stilsko savršenstvo.

Osim toga, oni su, bez obzira na strane predloške, svoj način izlaganja određenih sadržaja morali prilagoditi receptivnim mogućnostima primalaca koje su imali pred sobom pa su, posebno propovjednici, preuzimali i stil i izraz, a nerijetko i sadržaj upravo takvih »fabula i norija neprikladnih« kakvih je bilo bezbroj uz narodna ognjišta i pri čestim zajedničkim poslojima.

Nema sumnje da su i u narodnu predaju prelazile mnoge zgode, pripovijetke, basne i kraće prozne vrste koje je puk slušao s propovjedaonice ili čitao u njemu namijenjenim nabožnim djelima.

U tom je smislu vrlo značajan već Juraj Habdelić, a njegovi su se nasljednici, posebno Juraj Mulih, Štefan Zagrabec, Štefan Fuček i Hilarion Gašparoti, toliko približili narodnom načinu izražavanja da danas samo pomnjava analiza korištenih »pelda« (primjera) može pokazati koja je od njih uzeta iz stranih izvora, a koja iz domaće usmene poezije i predaje.

¹⁸ Pojam *preventivna cenzura* određene društvene zajednice uvode kao zajednički naziv za mjerila u postupku preuzimanja ponuđenih književnih djela u svijet folklornih činjenica Roman Jakobson i Pjotr Bogatirjov u svom poticajnom napisu »Die Folklore als eine besondere Form des Schaffens«, u nas u prijevodu Stjepana Stepanova (»Folklor kao naročiti oblik stvaralaštva«) u zborniku Maje Bošković-Stulli: »Usmena književnost«, Školska knjiga, Zagreb, 1971, str. 17—30.

¹⁹ Nikola Krajačević-Sartorius: »Sveti evangeliomi«, str. 227, 229, 230. i 231. Naslov pjesme »Igralo kolo široko« vjerojatno je slagarskom omaškom otisnut kao »Igralo kolo šimko«.

Oni su na taj način djelovali i na usavršavanje narodnog izraza, pa su neke od pripovijedaka koje je u 19. st. tiskao Matija Valjavec — Kračmanov (u zbirci »Narodne pripovijesti u Varaždinu i okoliću«, Varaždin, 1858) vrlo uspjela književna ostvarenja i u jezičnom i u stilskom pogledu.

Nisu niti svi pjesnici, odnosno sastavljači propovijedi i pjesmarica uvijek izravno prevodili, nego su zapisivali pjesme ili pripovijetke kako su ih čuli, a ti su primjeri do tada već prošli određene transformacije (kao posljedicu usmenog prenošenja). Takve je transformacije, uostalom, doživljavalo i poznato djelo *Jakova Lovrenčića* »Petrica Kerempuh iliti čini i življenje človeka prokšenoga« (1834) u svojim brojnim kasnijim izdanjima iako se širilo pismenim putem.

Očito je, dakle, da opisane interferencije nisu išle na štetu usmenog stvaralaštva. Ono je uspijevalo sačuvati svoju autonomnost, a u povoljnim se prilikama i obogaćivalo preuzetim primjerima pisane književnosti (taj je proces uzajmljivanja od pisane književnosti u znanosti poznat kao fenomen *spuštenih kulturnih dobara*).

Tek su se pri samom kraju dopreporodnog doba uspjela izdvojiti tri kajkavska pisca u kojih se vidi stvaralački pristup usmenom književnom nasljeđu pa se na njegovim osnovama i stvaraju nove umjetničke vrijednosti. Bili su to *Tituš Brezovački*, *Pavel Štoos* i *Tomaš Goričanec*.

Tituš (Tito) Brezovački (Zagreb, 1757—1805) je u svojoj komediji (koju on ipak ne zove komedijom) »Matijaš Grabancijaš dijak« (tiskanoj i izvedenoj u Zagrebu 1804) iskoristio s jedne strane narodnu predaju o grabancijašu (talij. negromance) koji je izvršio trinaestu (crnu) školu i time stekao neke nadnaravne sposobnosti (da čita iz zvijezda i izvodi zaključke iz svojih računa), a s druge strane vjerovanje u mogućnost kontaktiranja s vragom da se ostvari materijalna dobit (motiv o čovjeku koji je prodao dušu đavolu poznat je u *Habdelića*, u *Gašparotija* i u brojnim narodnim pripovjetkama) i tako se žestoko narugao svim deformacijama i moralnim padovima koji su pratili mladu građansku klasu u Hrvatskoj na počecima njezina brzog ekonomskog napretka.

Pavel Štoos (Dubravica 1806 — Pokupsko 1862) uspijeva u pjesmi »Nut Novo — Leto! Mati — Sin — Zorja«, danas poznatijoj kao »Kip domovine vu početku leta 1831.«, služeći se svim poznatim elementima usmenog kajkavskog stvaralaštva, dati u vrlo pravilno građenim deseteračkim stihovima potresnu umjetničku sliku društvenih i političkih prilika u Hrvatskoj pred sam početak narodnog preporoda.

Tomaš Goričanec (Mala Subotica u Međimurju, 1815—1837) jedini je poznati kajkavski pravi epski pjesnik.

1837. godine tiskan je u Zagrebu njegov spjev »Opseđenje i poboj sisečki 1593«, pored *Mažuranićeve* »Smrti Smail-age Čengića« svačako najznačajnije epsko djelo u stihovima hrvatske književnosti 19. stoljeća, a ujedno i sinteza svih epskih nastojanja na kajkavšti-

ni od stihovnog opisa bitke pod Sigetom 1566. (u »Mariborsko-prekomurskoj pjesmarici I« iz 1593) i brojnih primjera koji su se redali u rukopisnim pjesmaricama u kontinuiranom nizu do njegova vremena.

U antagonističkom odnosu pisanog prema usmenom književnom stvaralaštvu do spomenuta tri pjesnika vjerojatno valja tražiti i uzorke što do preporoda na kajkavskom jezičnom području nema zbirke ni zbornika za koje bi se izrijeком spominjalo da sadrže narodne pjesme (ili druge oblike usmenog stvaralaštva) iako su one prepoznatljivije u svim sačuvanim spomenicima te vrste od netom spomenute »Mariborsko-prekomurske pjesmarice I«, preko »Pavlinškog zbornika« (1644), »Drnjanske« ili »Ščrbačićeve pjesmarice« (1687) do Lehpamerove (1793) i »Varaždinske pjesmarice I« (između 1790. i 1800), te novijih zbirki kojih nastanak znanstvenici stavlja u prve decenije 19. stoljeća.²⁰

Zanimljivo je da niti romantičarsko isticanje i precjenjivanje značenja usmene književnosti nije na kajkavskom jezičnom području dalo toliko imitatora i plagijatora kao što je to bio slučaj na štokavskom narječju.

Tu su, istina, mogli biti presudni i Gajevi radikalni stavovi pri inauguraciji štokavštine za standardni književni jezik svih Hrvata, ali isto tako i činjenica što u tom razdoblju nije bilo ambicioznijeg (ako već ne umjetnički zrelog) danas po imenu poznatog kajkavskog pjesnika²¹, pa su mnoga izvanredna anonimna poetska ostvarenja kasnije naprosto tretirana kao usmeno narodno stvaralaštvo.

Jedina je pažnja kajkavskoj usmenoj književnosti iskazana na taj način što se sada skupljaju i objavljuju i primjeri s tog jezičnog područja, na čemu se posebno angažiraju: Stanko Vraz, Ivan Kukuljević-Sakcinski, Matija Valjevec-Kračmanov, Rikardo Ferdinando Plohl — Herdvigov, a nakon njih, u kasnijem dijakronijskom sliježu, Franjo Šaver Kuhač i Vinko Žganec.²²

U drugoj su polovini 19. stoljeća (ako se ne računaju osamljena nastojanja Ignaca Kristijanovića i Štefa Mlinarića, koja su sasvim druge prirode) samo dvojica hrvatskih pisaca izravno posegnula za elementima kajkavskog usmenog izražavanja da bi upotpunila i du-

²⁰ U prvom redu mislimo na rukopisnu zbirku Nikole Šafrana, zatim na rukopis s 98 pjesama pod naslovom »Canticum cytharaedorum citarizantium cum cytharis suis« iz 1805, zbirku »Cantuale« Alojzija Posavca iz 1816. te »Ludbrešku pjesmaricu« iz 1830.

²¹ Tu, dakako, ne uzimamo u obzir Tomaša Goričanca jer je njegovo djelo (i život) završilo upravo u momentu kad su se u našu književnost počele probijati prve romantičarske misli i ideje.

²² Zbirka je Marka Mahanovića »Hrvatske popevke svetske poleg mogućeg nabira z nekojemi napitnicami vu jeden rukovez spravljene vu Zagrebu leto 1814« ostala u rukopisu.

Tomo Mikloušić je, istina, već 1821. objavio u svome djelu »Izbor dugovanj vsakovrsneh« niz primjera usmenog narodnog stvaralaštva, a to radi i Ignac Kristijanović u svom kalendaru »Danica Zagrebačka« (od 1834—1850), ali tu o nekoj sustavnosti i znanstvenom pristupu još ne može biti ni govora.

blje okarakterizirala svoje realističke likove. Bili su to August Šenoa (posebno u pripovijeci »Vječni Žid u Zagrebu ili tri dana tuge i nevolje« i u dvjema kajkavskim pjesmama) i Ksaver Šandor Đalski (u zbirci novela »Pod starim krovovima«).

Međutim, 1900. godine najavljuje Antun Gustav Matoš svojom pjesmom »Hrastovački noćturno« početak zlatnog doba novije kajkavske književnosti koje će i pisane riječ u pravom smislu približiti narodnom izrazu. Već prva generacija mladih kajkavskih pjesnika odustaje od stvaranja »kajkavskog književnog standarda« pa se redovito izražava, slobodno i doživljeno, govorom svoga rodnog kraja, a prihvaća i suvremenu grafiju. Od tog će trenutka pa nadalje prevladavati lirika u kojoj se mogu uočiti najmanje četiri oblika kajkavskog govora: zagorsko-prigorski (Dragutin Domjanić), podravski (Fran Galović), međimurski (Nikola Pavić i Stjepan Bence) i goranski (Ivan Goran Kovačić). Ta činjenica, kao i tematski okviri pojedinih pjesničkih opusa, uvode i u kajkavsku književnost novi pojam — z a v i č a j n i p j e s n i k.²³

Takvo se stanje odražava i u najnovijem, suvremenom, kajkavskom poetskom stvaralaštvu.

²³ Jedino se Miroslav Krleža, slijedeći svoju umjetničku namjeru, koristio u »Baladama Petrice Kerempuha« književnom kajkavštinom iz 16. i 17. stoljeća i na taj se način izdvojio iz grupe tada aktivnih kajkavskih pjesnika. I on je, međutim, pisao suvremenim pravopisom, ali je uz vokalno »r« (iz stilematskih razloga) pisao i »e« i »a« (terputec — tvardogutec; kervavi — karv; čarna — čerlena).

MÜNDLICHE KAJKAWISCHE VOLKSDICHTUNG IN BEZUG
AUF SCHRIFTLICHE LITERATUR VON DEN ANFÄNGEN BIS
HRVATSKI NARODNI PREPOROD

Dem parallelen Lauf des mündlichen und schriftlichen poetischen Schaffens kann man in der kajkawischen Literatur in einer diachronischen Reihe von ihren Anfängen in dem sechzehnten Jahrhundert bis zur heutigen Zeit folgen.

Ebenso sichtbar ist auch ein ständiger und betonter Antagonismus der Vertreter der schriftlichen Literatur gegen der Werke des mündlichen Schaffens.

Deswegen besteht bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts kein kajkawischer Schriftsteller, der gelungene Beispiele der mündlichen Schöpfung benutzen und in einem tieferen transformatischen Vorgang einige neue, künstlerisch wertvolle poetische Strukturen schaffen könnte (oder wollte).

Eine Ausnahme stellen nur die drei kajkawischen Schriftsteller in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts dar. Das sind: Tituš Brezovački, Pavel Štoos und Tomaš Goričanec.

Auch die Periode der Romantik gab nicht so viele Plagiatoren wie auf der stokawischen Mundart.

In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts benutzten nur zwei kroatische Schriftsteller auf eine künstlerische Weise die Elemente des kajkawischen literarischen Volksschaffens, um die realistischen Gestalten ihrer Werke ergänzen und etwas klarer charakterisieren zu können. Das waren August Šenoa und Ksaver Šandor Đalski.

Die moderne Literatur brachte aber eine Wendung zu den heimatischen kajkawischen Redensarten und schuf damit eine Möglichkeit zur Einführung eines neuen Begriffs — der Heimatsdichter — auch in die kajkawische Literatur.